

Veres Valér

Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a Kárpát Panel 2007 tükrében¹

A tanulmány célja az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának vizsgálata ún. bővített gyorsjelentés formájában. A témakör magába foglalja a kisebbségi, kulturális, nemzeti és az állampolgári identitáselemek vizsgálatát a Kárpát Panel kutatás 2007. évi adatfelvétele alapján. A megkérdezett minta öt országban 2930 esetet tartalmaz. Erdélyben 900 magyar anyanyelvű személyt kérdeztünk meg. A mintavétel a háztartások szintjén többlépcsős véletlen kiválasztással történt, a háztartás keretein belül pedig a kérdezőbiztosok szabad kvótás módszerrel választották ki a megkérdezettet.

A vizsgálat során az erdélyi magyarok identitáselemeinek feltárására és leírására törekedtünk, választ keresve olyan kérdésekre, mint a kultúrnemzet eszméjének identitásformáló szerepe, a saját nemzeti csoport természete, illetve a romániaiság konstrukciója. A tanulmány második részében a magyarsághoz való tartozást kifejező szimbólumokat elemezzük, valamint azt, milyen szociodemográfiai jellemzők szerint lehet eltéréseket észlelni a nemzeti identitástudatban? A szerző szociológus, a kolozsvári BBTE Szociológiai Tanszékének docense (veresv@kmei.ro).

BEVEZETŐ

Jelen tanulmányban az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának sajátosságait, a kisebbségi, kulturális, nemzeti és állampolgári identitáselemeket vizsgáljuk a Kárpát-Panel-kutatás 2007. évi adatfelvétele alapján.²

A vizsgálat előkészítésében felhasználtuk azokat a kutatástörténeti előzményeket, amelyek a nemzeti problematika témájában az 1990-es években Erdélyben lezajlottak.³ A jelen kutatás kiinduló tézisei szerint az erdélyi magyarok nemzeti identitását számos társadalmi és történelmi

1 E tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A kutatást Erdélyben a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Alapítvány végezte, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékével együttműködésben. Partnereink országonként a következő intézmények: az MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézete (Magyarország), a Fórum Társadalomkutató Intézet (Szlovákia), a beregszászi Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézet (Kárpátalja-Ukrajna), illetve a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság–Szerbia).

A megkérdezett minta öt országban 2930 esetet tartalmaz. Erdélyben 900 magyar anyanyelvű személyt kérdeztünk meg. A mintavétel a háztartások szintjén többlépcsős véletlen kiválasztással történt, a háztartásokban a válaszadókat a kérdezőbiztosok szabad kvótás módszerrel választották ki.

3 A *Kárpát Panel. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái* c. kutatás támogatói a Szülőföld Alap, az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram. A kutatást Magyarországon, Erdélyben, Dél-Szlovákiában, Kárpátalján és a Vajdaságban a magyar közösségek körében végeztük. Ebben a vonatkozásban legfontosabb előzménynek az ún. Kárpát-kutatást tekintjük, amelyet az ELTE Kisebbség-szociológiai Tanszéke, a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszék Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja és a szlovákiai Márai Sándor Alapítvány szervezett 1997-ben (a kutatás eredményeiről lásd: Csepeli–Örkény–Székelyi 2000; Veres 2000, 2005). E tanulmány jellege összehasonlító, bővített gyorsjelentés, amelynek keretében nem áll módunkban a kutatási előzmények kielégítő áttekintése.

folyamat határozta meg. A XIX. század folyamán, a reformkorban a történelmi Magyarországon belül kialakul az „egységes” magyar nemzet eszméje, amely az 1867-es kiegyezést követő unióban a magyar állam intézményrendszere segítségével többé-kevésbé társadalmi valósággá alakult. Hobsbawm (1990) kategorizációja értelmében Közép- és Kelet-Európában a nemzetté válási folyamatban egyfajta kultúrnemzeti koncepciót láthatunk érvényesülni. Szűcs Jenő szerint azonban a XVIII–XIX. század fordulója után a magyar nacionalizmus és nemzeti tudat kettős, kultúrnemzeti és államnemzeti ága is fejlődésnek indult (Szűcs 1984: 30–31). Ezt az elvet már Bibó is cáfolta, rámutatva arra, hogy az államnemzeti koncepció érvényesülése problematikus volt Magyarországon, az állam többnyelvű jellege és több évszázados különfejlődési sajátosságai miatt (Bibó 1997: 23–24). Az első világháborút követő hatalomváltások, illetve a trianoni döntés eredményeképpen a korábbi állami egység felbomlott, többek között az erdélyi magyarság kisebbségi sorba került, és ez megpecsételte az egész magyar nemzeti fejlődés irányát, amelynek eredményeképpen a kultúrnemzeti koncepció érvényesült (bővebben lásd Veres 2005: 33–39, Bárdi 1997). A magyar kisebbség identitásának meghatározásában irányadónak tekinthetjük Kymlicka tipológiáját is, amelyben elkülöníti a nemzeti kisebbséget az etnikai közösségtől. Szerinte az a mód, ahogyan egy kisebbség megjelenik egy állam keretében, döntő fontosságú az illető kisebbségi csoport tagjai identitásának fejlődését illetően. Meglátása szerint az olyan „kooptált kisebbségek”, mint a romániai magyarság, amely azáltal nyert román állampolgárságot, hogy Erdély Románia része lett az első világháború után, tipológiailag elkülönül a bevándorló kisebbségektől, amelyek szerinte arra törekednek, hogy minél gyorsabban asszimilálódjanak (Kymlicka 1995: 10–11).

Az első világháború után elindult az a folyamat, amelynek következtében az előző korszakhoz képest eltérő trendek léptek érvénybe. A magyar állam nemzetpolitikája korlátozottan jutott el a határain kívülre, felbomlott a korábbi társadalmi-gazdasági egység, és az „egységes magyar nemzet” eszméje mellett újak is megjelentek.

Korábbi és jelenlegi identitáskutatásunk is arra utal, hogy az erdélyi magyar közösség életvilágában valóságos jelenségként foghatók meg azok az eltérések, amelyek a többségben élő magyarországiak politikai nemzetfelfogásából, illetve az erdélyi magyar munkavállalók „románként”, „idegenként” való reprezentálásából adódnak.

A két világháború között a Romániában élő magyarok nem képezték részét az államalkotó román nemzetnek, sokáig mint legyőzöttekre, mint „birodalmi” kisebbségre tekintettek a többségiek. Az államhatalom arra törekedett, hogy saját nemzetépítési projektjét konszolidálja, és ez sok esetben konfliktusba került az erdélyi magyar kisebbség érdekeivel, amelynek tagjait a román hatóságok a korábbi „elnyomók” utódainak tekintettek. Ez a viszonyulás nem járult hozzá ahhoz sem, hogy a magyar kisebbségiek integrálódjanak Románia politikai nemzeti közösségébe. Az államhatalom igyekezett a városi népesség, valamint az értelmiségiek és a hivatalnokok körében a román etnikum arányát növelni, és ezáltal főleg az Erdélyben és Bukovinában élő, a magyar és a zsidó kisebbségekhez tartozókat diszkriminálni különböző eszközökkel (lásd Livezeanu 1995).

A második világháborút követően a magyar kisebbség sorsa Romániában számos tekintetben a korábbi időszakhoz képest másként alakult. 1945–1947-től, a kommunista diktatúra bevezetésével általában véve a kisebbségek nyelvhasználati jogai érvényesültek, ezáltal jobb viszony alakult ki a román nemzeti többség és a magyar kisebbség között. Az állam intézményesen vállalta az oktatás és kultúra finanszírozását (és egyben ellenőrzését is, de ez az egész országra érvényes volt). A kiépülő diktatorikus hatalmi rendszer a magyarok közül is bevont soraiba

számos volt illegalistát vagy újdonsült kommunistát (lásd Bottoni 2008). E kezdeti folyamatok a kommunizmus második felében más irányt vettek, amikor az államhatalom egy asszimilációs kisebbségpolitikát kezdett alkalmazni: a magyar nemzetiségűek jelentős részét fokozatosan eltávolították a vezetésből, továbbá próbálták felgyorsítani a magyarok nyelvi-kulturális asszimilációját a román többségbe. Ez a kisebbség részéről erős ellenreakciót váltott ki, amely feszültté és konfliktusossá tette a kisebbség–többség viszonyát, és ez tükröződött a magyarság kisebbségi identitásában is. Az 1989/90-es politikai változások után Románia kisebbségpolitikája lényegesen megváltozott, sok tekintetben toleránsabb lett, de a kisebbségi jogok biztosítása terén csak az európai uniós integrációs folyamat beindulásával állt be lényegesebb változás. Ennek hatására változott a kisebbség–többség viszonya is, amely változást leginkább a magyar kisebbség politikai képviselőjének a központi és a helyi államhatalmi intézményekbe való befogadása tükrözött. Az intézmények szintjén való – sok esetben uniós kényszerre beindult – tartós együttműködés átalakította mind a többségiek, mind pedig a magyar kisebbségiek nemzeti attitűdjeit, különösen a másik nemzeti közösség megítélését és a velük való viszony percepcióját illetően.

Az Európai Unió bővítési fázisai a mélyreható változások kezdetét jelenthetik. Magyarország 2004. májusi csatlakozása után Románia 2007. januári belépése új feltételeket teremtett mind a szabad helyváltoztatás, kapcsolattartás és a kulturális javak áramlása, mind a piaci termékek és a munkaerő áramlása számára. Elvileg ezek a változások elősegítik az erdélyi és magyarországi magyarság együvé tartozási érzésének erősödését, de a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok konfliktusos helyzeteket is generálhatnak, amely a különbségeket, a másságot erősítik meg. Gondoljunk arra, hogy miként reagál egy székelyföldi az erdélyi munkavállalókkal szembeni magyarországi ellenérzésekre, az „elveszik előlünk a munkát” típusú kijelentésekre. Másik sajátos eset a Kárpát-medencében mindenhol előforduló hagyományos pálinkaé, amelynek romániai tradicionális terméként való levédése Magyarországon elégedetlenséget váltott ki. A korábbi és a mostani identitáskutatás is arra utal, hogy az erdélyi magyar közösség életvilágában tudatosította azokat az eltéréseket, amelyek a többségben élő magyarországiak politikai nemzetfelfogásából, illetve a határon túli magyar munkavállalók *idegenként* való reprezentálásából adódnak.

ELMÉLETI FOGALMAK, OPERACIONALIZÁLÁS

A vizsgálat során gyakran használt néhány fogalom operacionalizálása a következő elméleti, fogalmi keretből vezethető le.

A nemzeti identitás valamely nemzet meglétét feltételezi és az ahhoz való tartozás tudatára vonatkozik. Operacionális szempontból abból indulunk ki, hogy a nemzet egy, tagjait közvetett kapcsolatokkal egybefűző, történetileg létrejött társadalmi nagycsoport. Az ilyen társadalmi nagycsoportokat Benedict Anderson (1994) „elképzelt közösségeknek” nevezi. A nemzeti csoporttagság lehetővé teszi más csoport-hovatartozások vállalását is. A nemzeti kategória meghatározása és értelmezése által felvetett egyik jelentős kérdés, hogy elképzelhető-e a többszörös nemzeti hovatartozás. Csepeli szerint a kisebbségben élők tartozhatnak egyszerre több nemzeti kategória hatálya alá is (Csepeli 1992: 34–35).

Nemzeti identitásnak azt a kollektíve kialakult, affektív és kognitív elemekből álló tudáskészletet és beállítódást tekintjük, amely a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredménye, és a modern társadalmi csoportok kötődéseinek egyik legfontosabb formáját jelenti. Mivel a

társadalom teljes vertikumában, minden társadalmi réteg körében egyformán vizsgáltuk az azonosságtudatot, az ún. természetes nemzeti identitás survey módszerrel vizsgálható formáját ragadhattuk meg, amely elsősorban a nemzetre vonatkozó tudáshalmaz legegyszerűbb elemeire, a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseire (a haza, nemzeti szimbólumok), valamint a csoporthatárokat jelölő tipizációkra és csoportviszonyok értelmezésére vonatkozik (Csepeli 1992: 113).

Az erdélyi magyarságot – Horváth István értelmezését segítségül véve – nemzeti kisebbségként határozzuk meg. Horváth szerint a XIX. században a nemzetépítési folyamaton átesett csoportok – főleg az első világháborút követő határátrendeződések következményeként – leszakadtak azon államról, amelyen belül a domináns etnikumhoz tartoztak, és olyan ország részeivé váltak, amelyekben az állam más csoportok kultúrájával azonosult (például Románia). Így a már korábban nemzetivé alakult, etnokulturális öntudatú, a többségi nemzethez tartozást megtapasztaló csoportok kerültek alárendelt helyzetbe (Horváth 2006).

A régió történelmét rendszerint mint a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredményét látjuk, így az Erdélyhez kapcsolódó különböző történelmi események értékelésére, a magyarság szerepének megítélésére stb. eltérő narratívák alakulnak ki a románok és a magyarok körében. Ezek az ellentmondásos ideológiai tudástartalmak annak függvényében jelentenek problémát az egyénnek, hogy mennyire jutottak el hozzá a nemzeti ideológiák különböző értelmezései. Mivel az ideológiai ismeretek szintje összefüggésben áll az iskolai végzettséggel, ez a tudás hierarchikusan rétegződve jut el a társadalom különböző csoportjaihoz, tehát azt mondhatjuk, hogy a népesség nagyobb részét képező, középiskolával sem rendelkező, alacsonyan iskolázottak esetében ezek az ellentmondások kevésbé érzékelhetők, mint a magasabban képzettek, és ezáltal magasabb társadalmi státuszt betöltők körében.

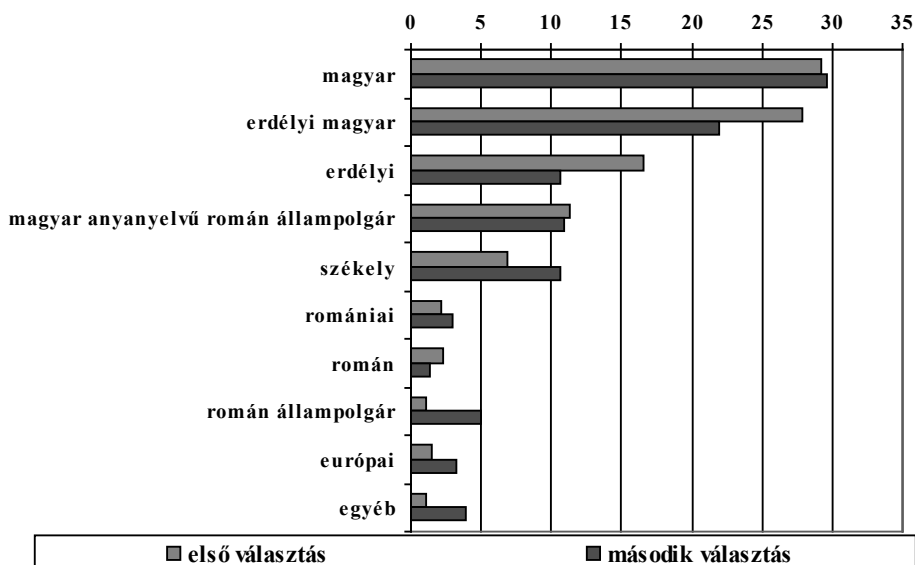
A vizsgálat során az alábbi kérdésekre keressük a választ.

- Miként határozzák meg magukat az erdélyi magyarok? Milyen szerepe van a magyar kultúrnemzet eszméjének?
- Szociálpszichológiai értelemben mi jelenti a „saját” nemzeti csoportot számukra?
- Milyen csoportidentitás a legerősebb körükben?
- Hogyan jelenik meg a romániaiság az identitásukban?
- Miként élik meg a magyarsághoz való tartozást, milyen szimbólumokkal fejezik ezt ki? Milyen szociodemográfiai tényezők mentén változik a nemzeti identitástudat?

MAGYARSÁGTUDAT ÉS ERDÉLYISÉG

Henri Tajfel szerint a csoportelnevezés az emberi csoportképződésre szolgáló eszköz. Minden elnevezésnek megvan az a különös hatalma, hogy eltúlozza, kiemeli, önkényesen feltételezi azon jelenségek azonosságát, összeállítását, amelyekre kiterjed (lásd Tajfel 1978, Tajfel–Wilkes 1963: 101–114). A válaszadókat arra kértük, jelöljék meg azt a közösséget, amelyikhez leginkább tartozónak érzik magukat. Erdélyben a válaszadók 29 százaléka *jelző nélküli magyarnak* vallotta magát, ehhez hasonló arányban, 27 százalékuk *regionális jelzős erdélyi magyarnak*, és további 16,6 százalék *etnonim nélküli, regionális megnevezéssel erdélyinek* vallotta magát. Erdélyben jelentős arányban, 22,9 százalékban vallották magukat *másnak*, így például a válaszadók 7 százaléka *székelynek* mondta magát. A magukat *székelynek* és *erdélyi magyarnak* tekintők aránya itt is jelentős mértékben meghaladja a magukat *jelző nélküli magyarnak* vallók arányát (lásd 1. ábra).

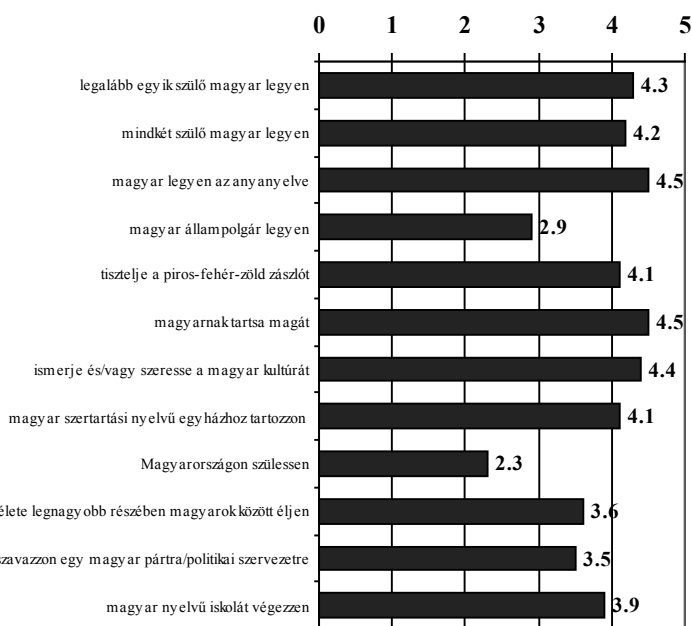
1. ábra: Leginkább úgy határoznám meg magam, mint... (%) (N=886)

Feltevődik az a kérdés, hogy megfigyelhető-e valamiféle eltérő szociodemográfiai sajátosság a *regionális jelzős* és a *jelző nélküli magyarként* definiálók között. A statisztikai összefüggések szerint Erdélyben a *jelző nélküli magyarok* átlagosan 6 évvel idősebbek, mint a magukat *erdélyi magyarnak* vallók, iskolázottság szerint pedig a felsőfokú végzettségűek mintegy 10 százalékkal többen vallották magukat *regionális jelzős*, tehát erdélyi magyarnak, mint az alapfokú (általános és szakiskolai) végzettségűek. Tehát a magukat *erdélyi magyarként* meghatározók átlagosan fiatalabbak és magasabban iskolázottak. A román nyelv ismeretét tekintve megfigyelhető, hogy a többségi nyelvet jobban beszélők szignifikánsan nagyobb arányban vallják magukat *erdélyi magyarnak*, mint a náluk átlagosan egy fokozattal kevésbé jól beszélők.

A magyarsághoz való tartozás kritériumait illetően minden régióban az önbesoroláson alapuló, etnikai-kulturális nemzeteszme kritériumaival értenek egyet a legnagyobb arányban (lásd 2. ábra). Ezen a téren lényeges változás Erdélyben nem észlelhető, talán annyi, hogy nagyobb arányban tekintik fontosnak az államnemzeti kritériumokat, így a magyar állampolgárságot és a Magyarországon születést, mint 2000-ben (vö. Veres 2005).

2. ábra: Abhoz, hogy valaki magyarnak számítson, mennyire fontos, hogy...? (átlagértékek, 1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos) (%) (N=886)

A magyarsághoz való tartozás kritériumaival főkomponens-elemzést végeztünk, hogy megvizsgáljuk, a kultúrnemzeti identitás kritériumai miként strukturálódnak a különböző régiókban. Az elemzés viszonylag magas magyarázóerejű, a KMO értéke mindegyik régióban 0,7 fölötti, értelmezhető struktúrát eredményezett.

A főkomponensek közül a első a kultúrnemzeti komponens, amely az összvariancia 26-35 százalékát magyarázza (1. táblázat).

1. táblázat: A nemzeti identitáskritériumok főkomponenseinek varianciaértékei (%)

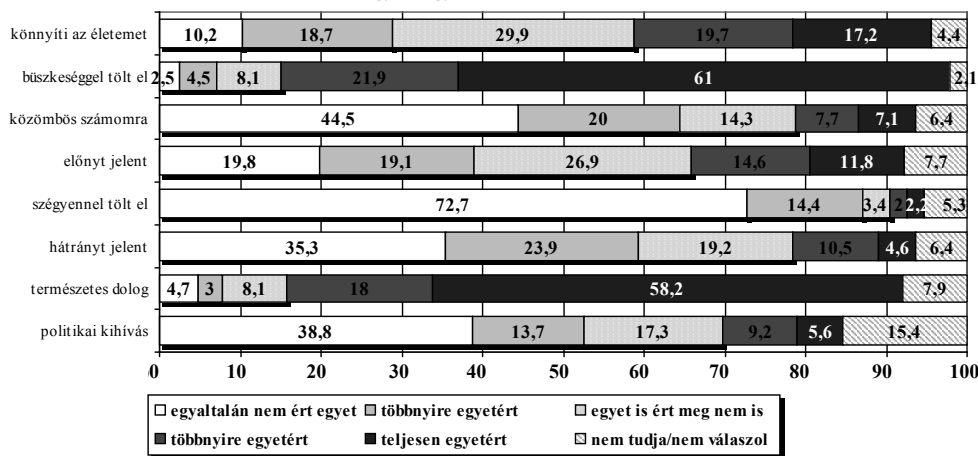
Főkomponens	Arány
Kultúrnemzeti	30,9
Állampolgári (magyar)	13,9
Összesen*	44,9

*Total Variance Explained

A második komponens – 14 százalék körüli értékben – elsősorban az identitás állampolgári ismérveit testesíti meg, de kisebb mértékben más kritériumok is korrelálnak ezzel a faktorial, ezáltal növelik magyarázóerejét. A kapott komponensstruktúra megerősíti azt a feltevésünket, hogy a határon túli magyarok nemzeti kisebbségi identitása erőteljesen kultúrnemzeti, amelyet helyenként az etnikai eredetre utaló identitáselemek egészítenek ki, és a magyar állampolgárság nem kapcsolódik ezzel össze.

A válaszadók többsége büszke arra, hogy magyarnak született. Az erdélyi magyarokra vonatkozó mintában a 61 százaléuk teljesen egyetért a következő állítással: „az, hogy magyarnak született, büszkeséggel tölti el”. Szegényérzetet, közömbösséget a magyarsága kapcsán csak néhány százalék érez. A kisebbségi helyzet érdekessége, hogy a válaszadók közel 60 százalékos többsége nem gondolja, hogy magyar származása hátrányt jelentene számára, ez mindössze a megkérdezettek 15 százalékának jelent kisebb vagy nagyobb problémát. Ezek alapján arra következtethetünk, hogy az erdélyi magyarok nagy többsége számára a magyar nemzeti identitás megtartására Erdélyben jelenleg elfogadható feltételek vannak (lásd 3. ábra).

3. ábra: Az, hogy magyarnak születtem... (%) (N=892)

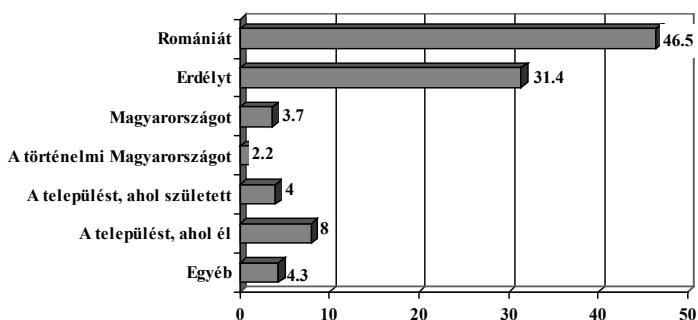

Nemzeti kötődés és haza: a romániaiság megélése

A *haza* nem magától értetődő fogalom az erdélyi magyarok számára, mivel a kultúrnemzeti ideológia által feltételezett „anyaország” nem esik egybe a lakóhelyük szerinti országgal. A felmérés során a válaszadók 46,6 százaléka Romániát, 31 százaléka pedig Erdélyt tekintette hazájának, míg Magyarországot mindössze 3,7 százalék.

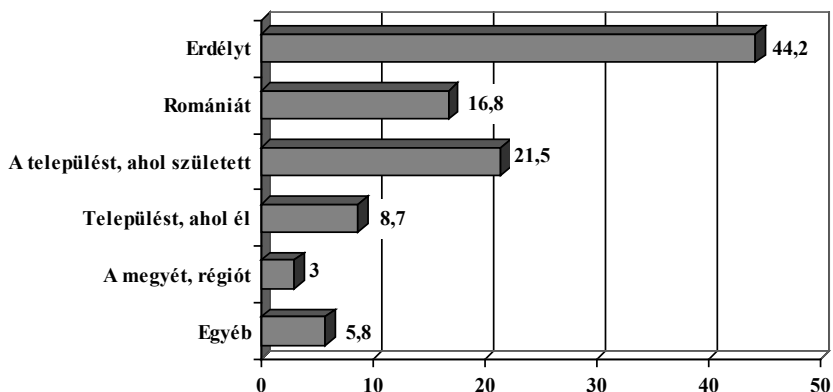
Hasonló eredményeket kaptunk erre a kérdésre 2000-ben is, az akkori kutatás szerint a válaszadók nagyobb része, 59 százaléka Romániát és 31 százaléka Erdélyt jelölte meg hazájaként (vö. Veres 2005), tehát lényegében nem változott sokat a Romániát hazájuknak tekintők aránya az EU-csatlakozás után (lásd 4. ábra).

4. ábra: Mit tekint Ön hazájának? (%) (N=893)

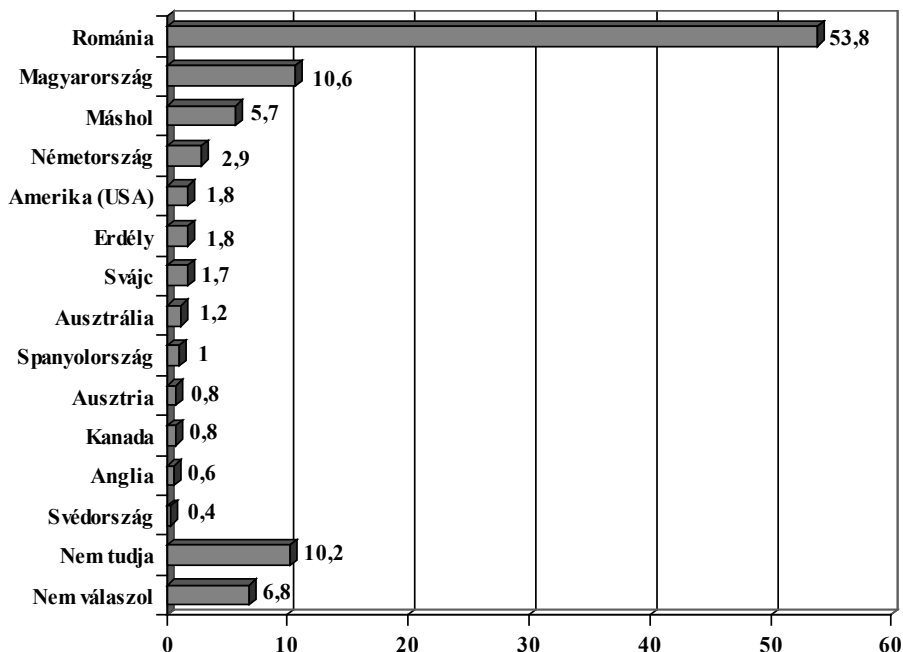
A válaszadók *szülőföld* fogalma is hasonló tendenciát követ, itt viszont egy kisebb területi egység, a régió, Erdély került első helyre, amelyet a válaszadók 44,2 százaléka jelölt meg, 16,8 százalék pedig Romániát tekint szülőföldjének (is). A szülőföld a megkérdezettek 21,5 százaléka számára az a település, ahol született, a válaszadók további 8,7 százaléka pedig a jelenlegi lakóhelyét jelölte meg (5. ábra).

5. ábra: Mit tekint Ön szülőföldjének? (%) (N=895)

A megkérdezettek több mint fele (54 százaléka) választaná Romániát, ha szabadon dönthetne lakhelyéről. Bár e kérdés alapvetően kivándorlási szándékot mér, Románia megjelölésével közvetve egyfajta identitásbeli azonosulásra is következtethetünk. A válaszadók több mint egytizede (10,6 százaléka) élne Magyarországon, és ennél is kevesebben egy másik országban (lásd 6. ábra).

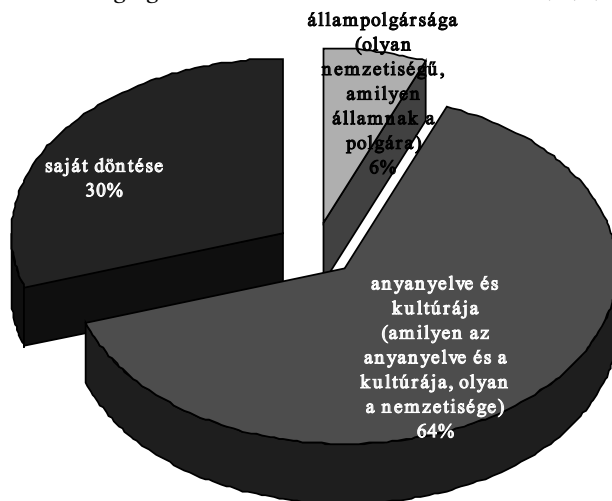
6. ábra: Ha szabadon választhatna, hol, melyik országban szeretne élni? (%) (N=882)

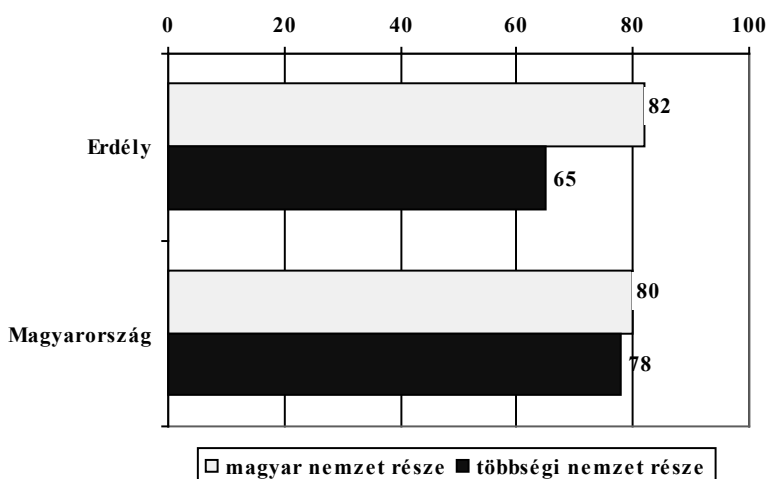
Arra a kérdésre, hogy mi határozza meg nemzeti identitásukat, az erdélyi válaszadók nagy többsége az „anyanyelve, kultúrája” választ adta, míg az állampolgárság kritériumot kevesebb mint egytizedük választotta. Jelentős arányú kisebbséget képeznek azok, akik szerint a nemzeti hovatartozás egyéni döntés tárgya, és nem egy előre megadott modellel azonosulnak (7. ábra). Azon kérdésekre, hogy a saját magyar kisebbségi közösségük részét képezi-e a magyar, illetve a többségi román nemzetnek, a válaszadók túlnyomó többsége, 82 százaléka magát a magyar, de szintén jelentős részük (65 százalékuk) a román nemzethez tartozónak is tekintette magát (lásd 8. ábra). A válaszadók értelmezésében a magyarság mint kultúrnemzet viszonylag széles körben létezik, vagy, amint azt Brubaker és társai is megfigyelték Kolozsváron egy másik kutatásban, akik magyar etnikai kategóriával azonosultak, értelemszerűen a magyar etnokulturális nemzet részének is tekintették magukat, a magyar anyanyelvűek közösségét értve alatta (Brubaker et alii 2006:14). Az a látszólagos ellentmondás, hogy valaki egyszerre két nemzethez tartozik, valójában gyakran előforduló jelenség kisebbségi helyzetben, mert a kisebbségiek a különböző kultúrnemzeti és állampolgári identitáselemeket kiegészítő jellegüként fogják fel egy olyan identitásmezőben, amely – amint arra Brubaker is utal – három ideológiai forrás: a többségi állam, a kisebbségi közösség vezetői és a kultúrnemzeti „külső anyaország” államának ideológiai összhatásaiból táplálkozik (Brubaker 1996: 60–69). Csepeli szerint nem ritka, hogy egy személy két nemzeti kategória hatálya alá tartozzék, ha a kategóriák között dimenzionális különbség van, vagyis az egyik hovatartozás kulturális, a másik állampolgári vonatkozásban érvényes, éppen úgy, mint a magyar kisebbségek helyzetében (Csepeli 1992: 35). Az erdélyiek válaszait azért sem tarthatjuk rendhagyónak, mert például Magyarországon is a nagy többség, 78-80 százalék, mind a határon túli magyarokat, mind pedig a magyarországi kisebbségeket a magyar nemzet

részének tekinti (lásd Papp –Veres 2007).

7. ábra: Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását? (%) (N=874)

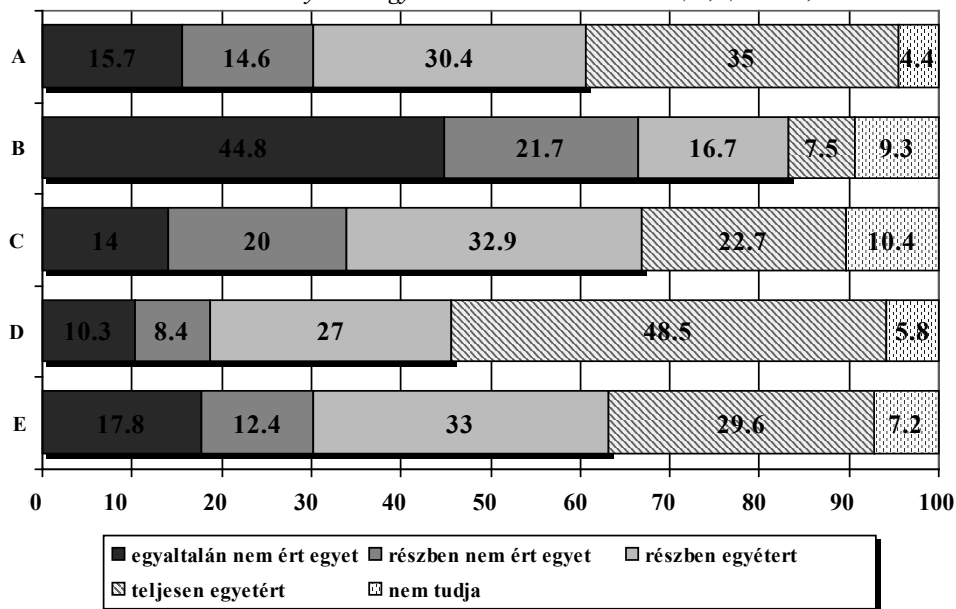
8. ábra: Részt képezik-e Erdélyben a magyarok, valamint Magyarországon a romák a magyar, illetve a többségi nemzetek? Igen válaszok Erdélyben és Magyarországon (%) (N=894)

A román állampolgársághoz, illetve a romániaisághoz való viszonyulást az ún. „etnocentrizmus-skálával” is megvizsgáltuk. Azzal a kijelentéssel, hogy „szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek”, a válaszadók 35 százaléka értett teljesen egyet, további 30, illetve 15 százaléuk részben vagy teljesen elutasította. Más szóval a vizsgált népesség 65 százaléka gyengébben vagy erősebben, de azonosul identitásában is állampolgárságával. A saját közösséggel való feltétlen azonosulás, a „jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok” kijelentéssel részben vagy egészen egyetértők aránya

összességében 55 százalék. Ám azt is megfigyelhetjük, hogy amikor ez a kérdés a románokra mint etnikumra vonatkozik, akkor már az egyetértők aránya 7, illetve 16 százalékra zsugorodik (lásd 9. ábra). A válaszok rámutatnak arra, hogy a *romániaiság*, amely az állampolgárság következménye, nem azonosítható az identításban a románsággal mint népcsoporttal, mivel ez utóbbival való feltétlen azonosulás csak a népesség kis részére vonatkozik.

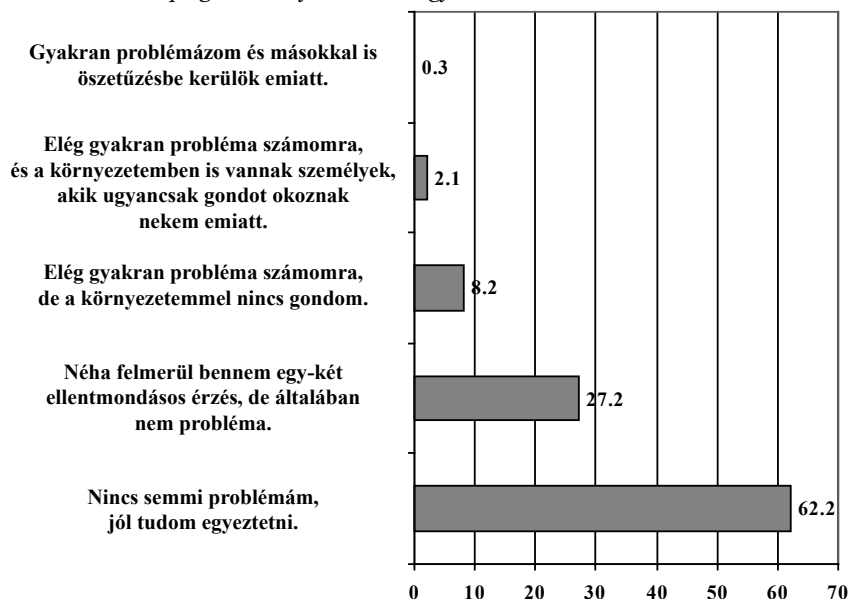
9. ábra: Mennyire ért egyet a következő állításokkal? (%) (N=892)

- A. Sokkal szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek.
 B. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a románok.
 C. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok.
 D. Az embereknek akkor is támogatniuk kell saját hazájukat, ha vezetőik hibát követnek el.
 E. Van néhány dolog Romániában, ami miatt szégyenkeznem kell, hogy ennek az országnak az állampolgára vagyok.

A kutatás eredményei alapján az erdélyi magyarok nagy többsége számára a nemzeti identitás és az állampolgársággal járó kisebbségi helyzet kettőssége általában nem képez érzelmi problémát. Erdélyben a más határon túli magyarok régiókhöz képest szignifikánsan nagyobb arányban (62,2 százalékban) válaszolták, hogy a magyar nemzetiségük és a román állampolgárságuk között nem érznek ellentmondásosságot, és jól tudják egyeztetni ezeket; további 27,2 százalékuk szerint felmerül bennük néha ellentmondásos érzés, de általában jól tudják egyeztetni; 8 százalékuknak elég gyakran probléma, de a környezetükben ez nem okoz problémát, tehát elvi problémaként merül fel; és mindössze 2 százalékuk számára jelent ez gyakorlati problémát is (lásd 10. ábra).

10. ábra: Mennyire jelent Önnek problémát az, hogy magyar nemzetiségűként román állampolgár: mennyire sikerült egyeztetni ezeket? (%) (N=876)

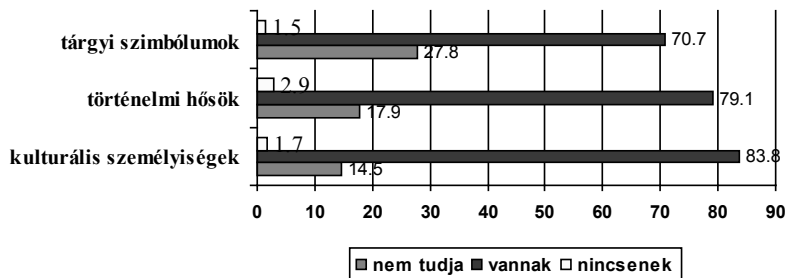

A NEMZETI SZIMBOLIKA TÜKRÖZŐDÉSE

A nemzeti identitás megélésének egyik módja bizonyos nemzeti szimbólumokkal való azonosulás. Megvizsgáltuk, hogy az erdélyi magyarok számára milyen tárgyi szimbólumok fejezik ki a magyarsággal való azonosulást, és azt is, hogy kik azok a történelmi, kulturális személyiségek, akik szimbolikusan képviselik a magyar nemzetet, kultúrát számukra.

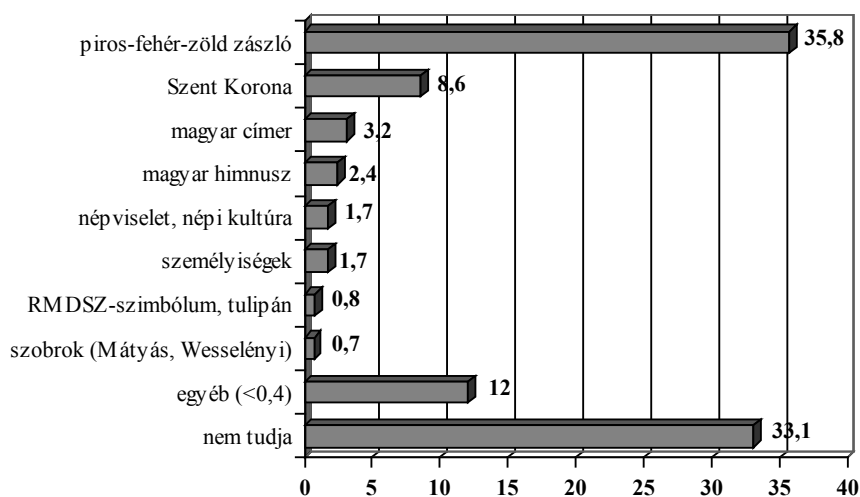
A nemzetre vonatkozó tudás társadalmi eloszlásának hierarchikus jellegéből adódóan a népesség egy része egyik nemzet esetében sem rendelkezik a nemzeti szimbolikára vonatkozó ismeretekkel. Ezen népesség arányának feltérképezése érdekében megvizsgáltuk, hogy a válaszadók szerint vannak-e olyan jelképek, történelmi és kulturális személyiségek, akik és amelyek számukra megjelenítik a magyarokat, a magyar nemzetet. A tárgyi szimbólumok esetében a válaszadók mintegy 70 százaléka válaszolta azt, hogy vannak ilyen jelképek, a személyiségek esetében ez az arány 80 százalék körül mozgott (lásd 11. ábra).

11. ábra: Vannak olyan (tárgyi) szimbólumok (jelképek), történelmi, kulturális személyiségek, melyek legjobban megjelenítik, képviselik a magyarokat, a magyar nemzetet? (%) (N=859)

A válaszok meglehetősen sokfélék, a legtöbben, 35,8 százalékban a piros-fehér-zöld zászlót említették, de ez még a válaszadók felét sem jelenti. A Szent Koronát további 8,6 százalékban jelölték meg, az egyéb szimbólumok említése (himnusz, címer stb.) esetenként még az 5 százalékot sem érte el (lásd 12. ábra).

12. ábra: Legfontosabb nemzeti szimbólum (jelkép), említések gyakorisága (%) (N=859)

A történelmi személyiségek esetében Erdélyben a sajátos, részben a magyarországitól is eltérő történelmi múlt reprezentációját ragadhatjuk meg.⁴ Első helyen áll Mátyás király és Petőfi Sándor 10 százalékkal, őket követi szoroson Kossuth Lajos, majd Szent István 6,3 százalékkal. Erdélyben a válaszadók mintegy egynegyede más személyiségeket is említett, akik többnyire ugyancsak a regionális identitáshoz kötődnek: Gábor Áront az erdélyi mintának csupán 4 százaléka említette,

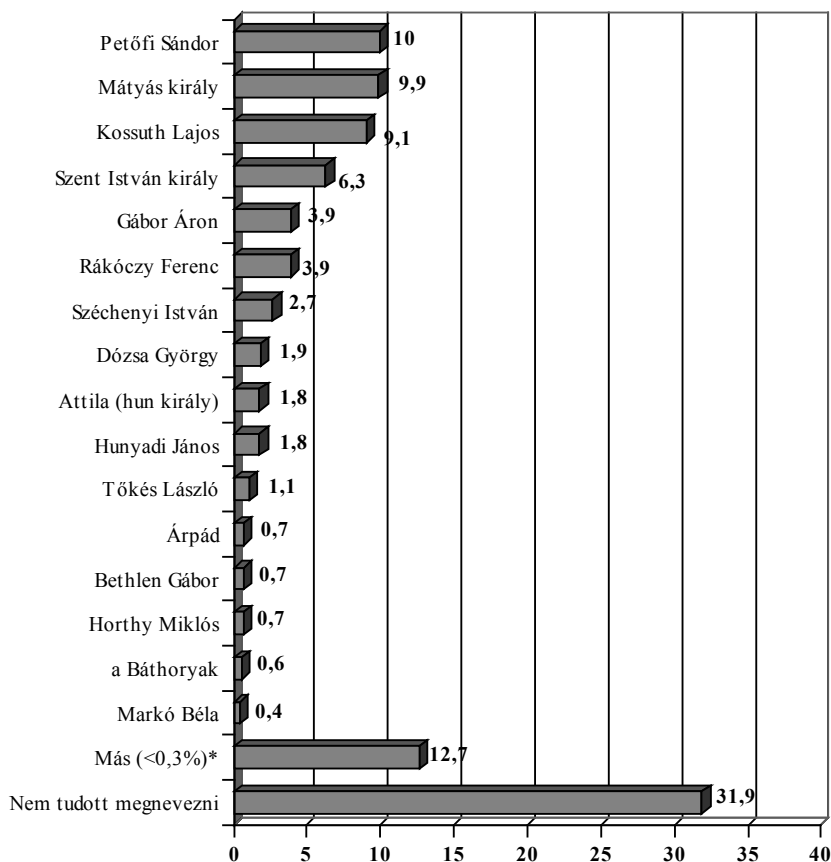
⁴ Erdély 1540 és 1688 között önálló fejedelemség török vazallusi státuszban, majd ezt követően, 1867-ig a Habsburg Monarchia önálló tartománya, Magyarországtól független kormányzással. 1867 és 1918 között Erdély Magyarország szerves része volt, minden önállóság nélkül, megyerendszer szerinti betagozódással.

de Székelyföldön ennél jóval nagyobb arányban szerepel mint nemzeti hős. Említik továbbá az erdélyi fejedelmeket, valamint Dózsa Györgyöt is. A „más” kategóriába került személyiségek említési aránya nem haladja meg a 3 százalékot (13. ábra).

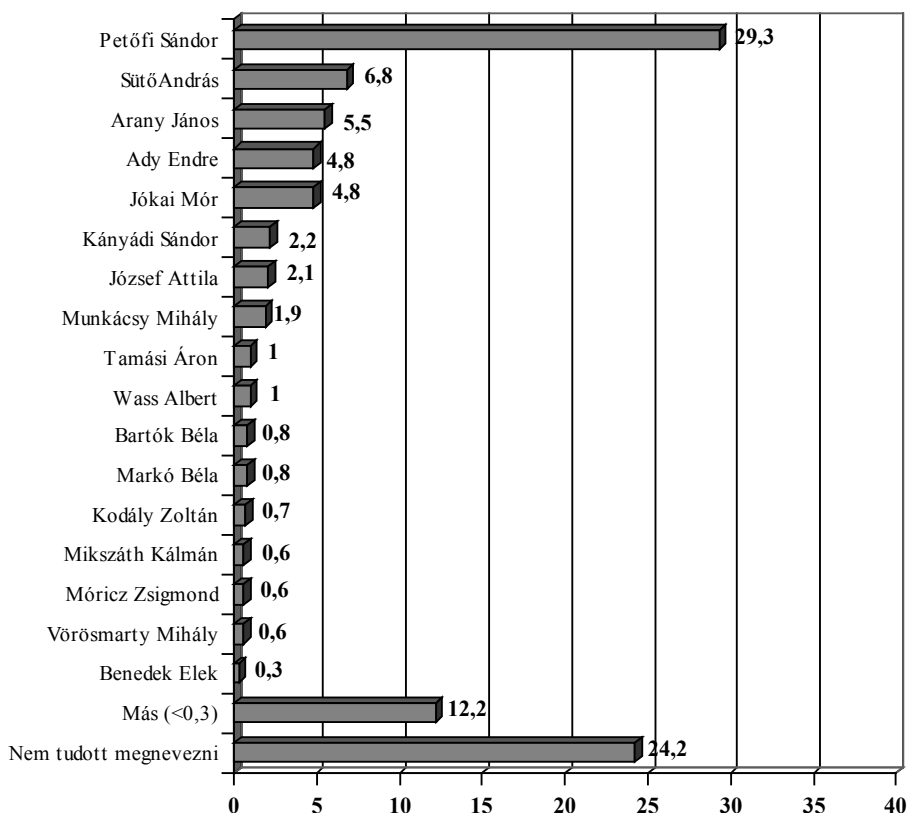
A nemzet szimbolikus egységét a történelemnél jobban reprezentálja a kultúra, mivel a kulturális személyiségek esetében Petőfi Sándor említése messze kiemelkedik (29,3 százalékkal), míg a többi személyiség 10 százaléknál kisebb arányban kapott néhány százalékos említést: Sütő András, Arany János, Ady Endre, Jókai Mór, Kányádi Sándor, József Attila, Munkácsy Mihály, Tamási Áron és Wass Albert (lásd 14. ábra).

Petőfi más Kárpát-medencei magyaroknál régiókban is a leggyakrabban említett, ám az általa jelképezett egység felszíne alatt előtérbe kerül a regionalitás: Erdélyben a második–negyedik helyen mind erdélyi születésű írókat, költőket említettek. Második helyen (7 százalékkal) Sütő András szerepel, aki a romániai magyar irodalom képviselője. Őt követi Arany János és Ady Endre 5-5 százalékkal, akik az „össznemzeti Pantheon” részét is képezik, mert, bár születési helyük a mai Románia területére esik, ez a terület akkor Magyarország szerves részét képezte, ezért munkásságuk nem korlátozódik kizárólag a romániai magyar irodalomra.

13. ábra: Nemzeti hősök említése (%) (N=887)

14. ábra: Magyar kulturális személyiségek említése (%) (N=885)

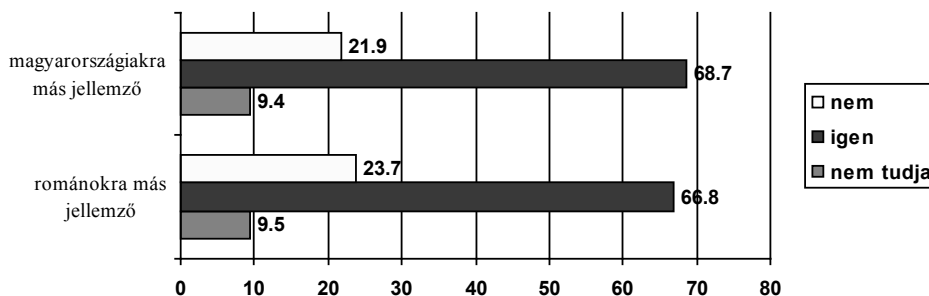

NEMZETI ATTITŰDÖK ÉS CSOPORTKÖZI VISZONYOK

Szociálpszichológiai vizsgálatok során megfigyelték, hogy rendszerint a saját csoport sztereotip képe pozitív, más csoportoké pedig változó mértékben pozitív vagy negatív. Le Vine és Campbell (1972) szerint a nemzeti és etnikai csoportok néhány alapvető emberi tulajdonságra építve önmagukról pozitív képet alakítanak ki, és ezt általános autosztereotípiának nevezik.

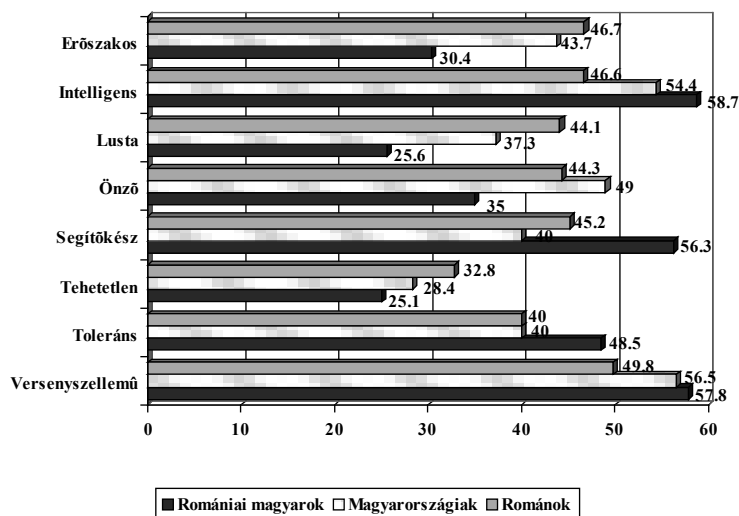
Első lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy az erdélyi magyarok tesznek-e a sztereotipizáció terén szignifikáns megkülönböztetést a magyarországi magyarok, illetve a többségi románok között. Arra a kérdésre, hogy a saját magyar kisebbségi csoportra más emberi tulajdonságok jellemzők-e, mint a magyarországi magyarokra, a válaszadók többsége igennel válaszolt. Tehát látható az eltolódás abba az irányba, ahol külön *in-group*ként reprezentálódik az erdélyi a magyarországihoz képest. A románoktól való hasonló irányú elkülönülés már korábban is megfigyelhető volt (lásd 15. ábra).

15. ábra: Ön szerint a magyarországi magyarokra, románokra más emberi tulajdonságok jellemzők, mint a romániai magyarokra? (%) (N=893)

Ezt követően a válaszadók felbecsülték, hogy a csoportok (saját kisebbségi, magyarországi, románok mint többségi nemzet) milyen mértékben jellemezhetők – a Le Vine- és Campbell-féle általános auto- és heterosztereotípiát operacionalizálva⁵ – a négy pozitív és a négy negatív tulajdonsággal. A válaszok alapján látható, hogy a három csoport között érzékelhető különbséget látnak a válaszadók, a pozitív tulajdonságokat legnagyobb arányban az erdélyi magyarokra vonatkoztatják, ezt követik csökkenő sorrendben a magyarországiak, majd a románok. A negatív tulajdonságok esetén fordított a rangsor: az erdélyi magyarok a negatív tulajdonságokat megközelítőleg ugyanolyan arányban kapcsolják a magyarországiakhoz, mint a románokhoz. A pozitív jellemzők terén a legnagyobb eltérés a „segítőkészség” esetén figyelhető meg: a saját csoportjuknak 56, a románoknak 45, míg a magyarországiaknak csupán 40 százalékát tartják átlagosan segítőkészeknek (lásd a 16. ábrát). Szociodemográfiai változók szerint kevés összefüggést sikerült kimutatni a magyarországiakra vagy a románokra vonatkoztatott jellemzők szerint.

16. ábra: Ön szerint a romániai magyarok, a magyarországi magyarok, illetve a románok hány százaléka jellemezhető a következő tulajdonságokkal? (%) (N=893)

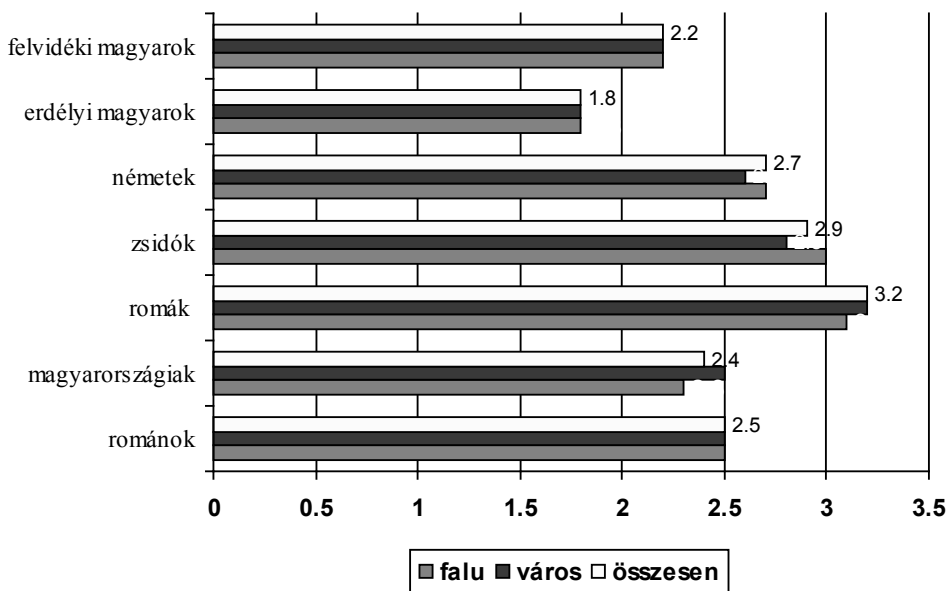

5 Ennek alapváltozata még az 1997. évi ELTE –BBTE közös Kárpát-kutatás kérdőívéből származik.

A csoportközi viszonyok mérésére egy ötfokú skálát használtunk, amelyen az 1 a nagyon rokonszenvest és az 5 a nagyon ellenszenvest jelölte. A kérdés arra vonatkozott, hogy a megkérdezett miként viszonyul a különböző etnikai csoportokhoz, mennyire találja rokonszenvesnek azokat: itt a románok és a magyarországi magyarok átlagosan hasonló értékeket kaptak, csupán kis, nem szignifikáns különbség van a magyarországiakra vonatkozó 2,40 és a románokra vonatkozó 2,52-es átlagértékek között. A válaszok eloszlását nézve megfigyelhető, hogy a románokhoz nagyjából közömbös a viszonyulás, a magyarországi magyarokhoz pedig némiképp többen viszonyulnak rokonszenvennel vagy ellenszenvennel, mint a románokhoz. A határon túli magyar közösségek (pl. a szlovákiai magyarok 2,3-as átlagértékkel) a legközelebb állnak az erdélyi magyarokhoz, közelebb, mint a többségi románok vagy a magyarországi magyarok. A románokhoz a válaszadók többsége kisebb vagy nagyobb ellenszenvennel viszonyul. Településtípusok szerint is megvizsgáltuk a válaszok átlagait, és látható, hogy szignifikáns különbség van a magyarországi magyarok megítélésében: a városiak ellenszenvesebbek tartják őket, mint a falusiak (17. ábra). A válaszok a korábbi években végzett vizsgálatokhoz képest új helyzetet mutatnak. Amíg 1997-ben és 2000-ben például a német volt a legelfogadottabb etnikum, mára ez megváltozott, a románokat is közelebb érzik már magukhoz az erdélyi magyarok, mint a németeket.

17. ábra: Ön hogyan viszonyul a következő csoportokhoz? (N=892) Etnikumok /Átlagértékek/

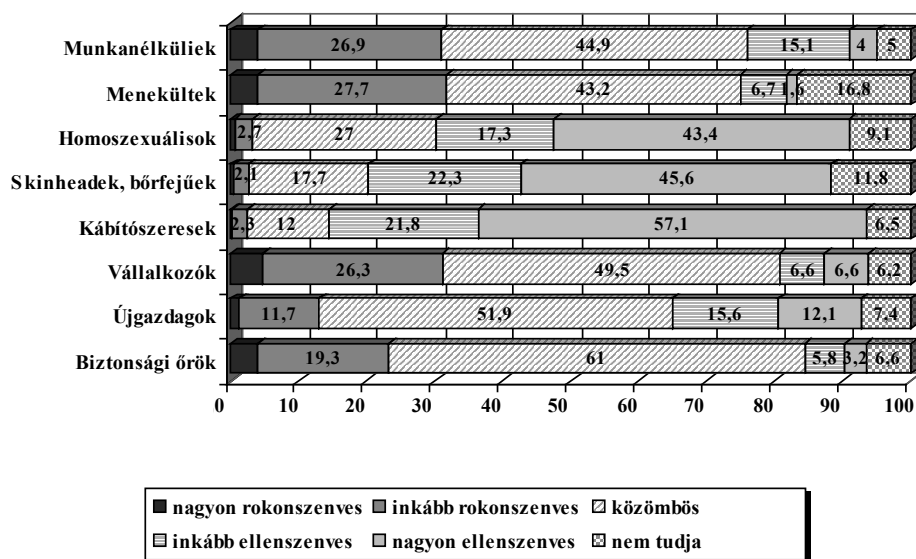
1–Nagyon rokonszenves 2–Inkább rokonszenves 3–Közömbös 4–Inkább ellenszenves 5–Nagyon ellenszenves

Ezek a válaszok azt erősítik meg, hogy az erdélyi magyarok a csoporttudat szintjén elhatárolódnak mind a magyarországi magyaroktól, mind pedig a többségi románoktól, annak ellenére, hogy a válaszadók számottevő része mindkét nemzet tagjának nyilvánította magát. Szociálpszichológiai értelemben úgy értelmezhetjük ezt, hogy az erdélyi magyar regionális csoporttagság erősebb normatív erővel és kohézióval bír, mint például a Kárpát-medencei összmagyar nemzethez vagy a román állampolgárok közösségéhez való tartozás.

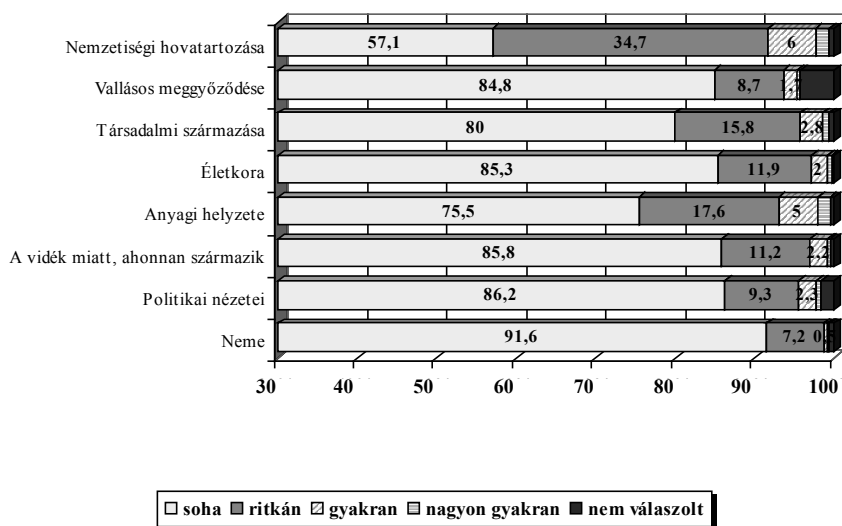
A más, nem etnikai jellegű társadalmi csoportokhoz való viszonyulásból kitűnik, hogy a válaszadók nagy többsége kisebb-nagyobb ellenszenvet tanúsít a homoszexuálisokkal (61 százalék), a skinheadekkel (66 százalék) és a kábítószer-fogyasztókkal (79 százalék) szemben. A többség a vállalkozókhöz, újjgazdagokhoz közömbösen viszonyul (49-51 százalék), de ebben az esetben is az ellenszenvvel viszonyulók többen vannak a rokonszenvezőkhöz képest (18. ábra). A társadalom peremén élő munkanélküliek és menekültek iránti rokonszenv mértéke hozzávetőlegesen megegyezik a vállalkozók irántival (30-31 százalék), de nem ugyanazon válaszadók esetében.

18. ábra: Ön hogyan viszonyul a következő csoportokhoz? (%) (N=888)

A kisebbségi helyzet negatív megélésének az alapja a hátrányos megkülönböztetés megélése vagy annak közösségi percepciója. Az erdélyi magyar válaszadók 57 százalékos többsége azt válaszolta, hogy soha nem érte őt hátrányos megkülönböztetés, a megkérdezettek további 34 százaléka ritkábban, 6, illetve 1,7 százaléka gyakran és nagyon gyakran tapasztalt diszkriminációt. A megkérdezettek szerint hátrányos megkülönböztetés leggyakrabban nemzetiségi alapon történik. Mindössze az anyagi helyzet, tehát a szegénység és az előnytelen társadalmi származás képez még olyan okot, amely miatt a válaszadók legalább 15 százalékát – saját bevallása szerint – ritkán diszkriminálták (lásd 19. ábra és Papp–Veres 2007).

19. ábra: Milyen gyakran érte Önt hátrányos megkülönböztetés az alábbi okok miatt? (%) (N=891)

Azok körében, akiket nemzetiségük miatt ért negatív diszkrimináció, az iskolázottsági szinttel összefüggő eltérések figyelhetők meg. Amint az a 2. táblázatban is látható, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők az alapfokú iskolázottságúaknál átlagosan 15 százalékkal gyakrabban említették, hogy ha ritkán is, de érte őket hátrányos megkülönböztetés nemzeti alapon.

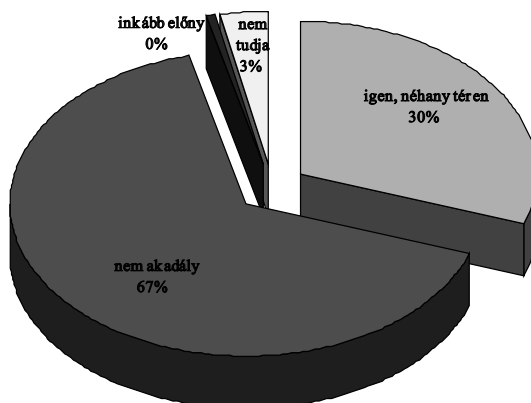
2. táblázat. Hátrányos megkülönböztetés a nemzetiség miatt, válaszok iskolázottság szerint (%) (N=891)

Iskolázottság	Soha nem diszkriminálták	Tapasztalt diszkriminációt	Összesen
Alapfokú	64,6	35,2	100,0
Középfokú	52,4	47,6	100,0
Felsőfokú és technikum	50,0	50,0	100,0
Összesen	60,4	39,6	100,0

A diszkriminációra vonatkozó válaszokat összevetettük az identitás más aspektusaira adott válaszokkal is, különösen a románok megítélésével és a hazafogalom válaszaival. A románokhoz való viszonyulással mindenhol szignifikáns összefüggést találtunk: azok, akiket állításuk szerint soha nem ért nemzeti diszkrimináció, átlagosan közelebbi viszonyt vállalnak a többségi nemzet tagjaival, mint a magukat már diszkriminálnak deklarálók.

Egy másik kérdés indirekt módon, nem a saját élettapasztalatra vonatkozóan vizsgálta, hogy a válaszadók szerint a magyarságuk akadály-e a Romániában való érvényesülésnek. Kevés személy, a válaszadók alig néhány százaléka mondta, hogy inkább előny a magyarságuk az érvényesülésben (lásd 20. ábra).

20. ábra: Ön szerint akadály-e az érvényesülésnek Romániában, ha az ember magyar? (%) (N=893)

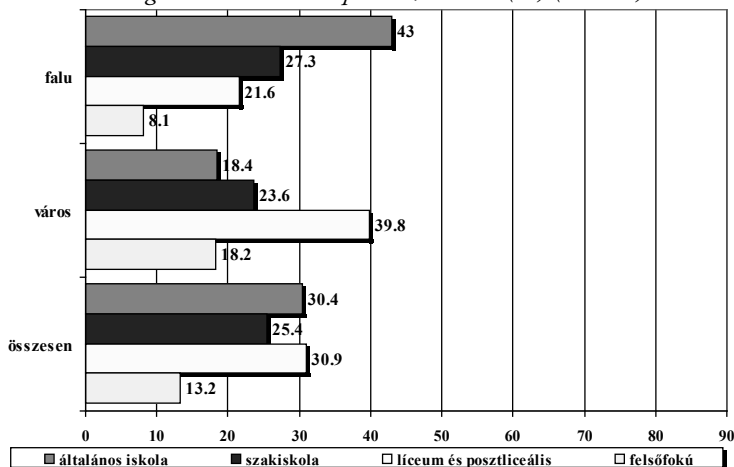

A kisebbségi helyzet értékelését azzal a kérdéssel is vizsgáltuk, hogy milyennek látják a magyar kisebbség és a román többség közötti viszonyt. Az egymással kapcsolatban levő népcsoportok sok esetben másként reprezentálják kollektív tudatukban a közösen használt földrajzi teret, a közös múltat, ennek következtében konfliktusok alakulhatnak ki (lásd Smith 1991).

A történelem során megtapasztalható, konfliktusos román–magyar viszonyoknak is köszönhető, hogy az országos szintű, a hatalmi ideológiák által alakított kapcsolatok értékelése és a válaszadók által helyi szinten közvetlenül észlelt csoportközi viszonyok között lényeges eltérés figyelhető meg.

Míg a megkérdezettek 68 százaléka szerint a helyi szintű magyar–román viszonyt a kooperáció jellemzi Erdélyben, addig az országos szintű kapcsolatokat az erdélyi magyarok 35–36 százalékos arányban értékelik együttműködőnek vagy konfliktusosnak. A román–magyar kapcsolat természetéről alkotott felfogások településtípus szerinti differenciáltságát szemlélteti a 21. ábra.

21. ábra Ön szerint ma Romániában hogyan jellemezhető a románok és a magyarok közötti viszony országos szinten? És a településen, ahol él? (%) (N=894)

KÖVETKEZTETÉSEK

Az erdélyi magyar népesség nemzeti identitását vizsgálva megfigyelhető, hogy a kultúrnemzeti, valamint az állampolgársági kötődés kisebbségi helyzetben valamiféle kettősséget képez az identitásban, de ezek Erdélyben nem egymás mellé rendelhető identitások, tehát nem jelentik a Bindorffer Györgyi által, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek körében megfigyelt „kettős identitás” állapotát (Bindorffer 2001). A magyarságtudat mint kultúrnemzeti identifikáció primátusa megkérdőjelezhetetlen.

A magyar kultúrnemzeti identifikáció ellenére is elmondhatjuk, hogy – a sok évtizedes különfejlődés eredményeként – az erdélyi magyarok a magyarországi magyaroktól elkülönülő, szociálpszichológiai értelemben vett *in-group*ként határozhatók meg. A csoportközi viszonyok mint társadalmi távolságok, a csoportközi kategorizáció és sztereotipizáció mind ezt a különállást erősítik meg. A magyarországi magyaroktól különálló *in-group*ként való önmeghatározás az elmúlt évtizedben felerősödött, ha az 1997. évi Kárpát-kutatás eredményeihez viszonyítjuk a válaszokat. Ugyanakkor a különböző politikai folyamatok (a romániai magyarság kormányzati szereplése, a kormány támogatása, a magyar kormány határon túli politikája) szocializációs hatásának következtében a romániai magyarság a románságot jobban elfogadja, mint 8 vagy 10 évvel korábban, kisebbek a társadalmi távolságok irányukban. A magyarországi magyarokkal kapcsolatos előítéletek azonban felerősödtek, és a társadalmi távolságok is növekedtek, olyannyira, hogy a magyarországi magyarok és a románok átlagértékei a különböző indikátorokat illetően már nem különböznek szignifikánsan, bár még némiképp megmaradt a magyarországi magyarság iránt érzett rokonszenv.

A románság nagyobb mértékű elfogadása, mint a rendszerváltást követő első évtizedben (amint azt az 1997. vagy 2000. évi mérések jelzik, lásd Veres 2000, 2005) más válaszokkal összevetve rámutat arra, hogy az erdélyi magyarok nemzeti identitásának egyik sajátos dimenziója a *romániaiság*, amely a hazafogalom, az állampolgársághoz és a románokhoz való társadalmi viszonyrendszernek az együttes eredőjeként fogható fel. Ez a dimenzió relatív fontosságát tekintve elmarad a kultúrnemzeti természetű magyarságtudattól, azt árnyalva, jelentős mértékben regionális jellegűvé téve.

SZAKIRODALOM

ANDERSON, Benedict

1994 *Imagined Communities*. In: HUTCHINSON, John – SMITH, Anthony D. (eds.): *Nationalism*. Oxford University Press, 89–95.

BÁRDI Nándor

1997 A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 2. 32–67.

BIBÓ István

1997 *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár (első kiadás: 1946)

BINDORFFER Györgyi

2001 *Kettős identitás*. Új Mandátum – MTA KKI, Budapest

BOTTONI, Stefano

2008 *Sztálin a székelyeknél (A Magyar Autonóm Tartomány története 1952–1960)*. Pro-Print Rt., Csíkszereda

BRUBAKER, Rogers

1996 *Nationalism Reframed*. Cambridge University Press

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana

2006 *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton and Oxford

CSEPELI György

1992 *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest

CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária

2000 *Grappling with National Identity. How Nations See Each Other in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HOBSBAWM, Eric

1990 *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press

HORVÁTH István

2006 *Kisebbségsszociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Cluj University Press, Kolozsvár

KYMLICKA, Will

1995 *Multicultural citizenship*. Oxford University Press.

Le VINE, Robert A. – CAMPBELL, Donald T.

1972 *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. Wiley, New York

LIVEZEANU, Irina

1995 *Cultural politics in Greater Romania*. Cornell University Press

PAPP Z. Attila – VERES Valér

2007 *Kárpát Panel. Gyorsjelentés.* MTA ENKI, Budapest

SMITH, Anthony D.

1991 *National Identity.* Penguin LTD, London

SZÚCS Jenő

1984 *Nemzet és történelem.* Gondolat, Budapest

TAIFEL, Henri

1978 *The Social Psychology of Minorities.* M. Right Group LTD, London

TAJFEL, Henri – WILKES A. L.

1963 Classification and Quantitative Judgement. *British Journal of Psychology* Vol. 54, no. 2.
101–114.

VERES Valér

2000 Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében.
Szociológiai Szemle 4. 57–86.

2005 *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban.* Akadémiai Kiadó, Budapest